

УДК 361.115.11:330.33/.341.1

Гнатишин Л.Б.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Львівського національного аграрного університету

ВИРОБНИЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ: СТРУКТУРА ТА ВІДТВОРЕННЯ

PRODUCTION POTENTIAL OF FARMING ENTERPRISES: STRUCTURE AND REPRODUCTION

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються проблеми відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств. Обґрунтовано структуру виробничого потенціалу фермерських господарств у розрізі чинників виробництва. Описано роль та місце виробництва у відтворювальному процесі. Прибуток фермерських господарств визначено основною критеріальною ознакою ефективності використання виробничого потенціалу фермерських господарств. Охарактеризовано ступінь впливу параметрів діяльності фермерських господарств на генерування прибутку як джерела відтворення виробничого потенціалу.

Ключові слова: виробничий потенціал, відтворення, фермерські господарства, чинники виробництва, прибуток.

АННОТАЦІЯ

В статье исследуются проблемы воспроизводства производственного потенциала фермерских хозяйств. Обосновано структуру производственного потенциала фермерских хозяйств в разрезе факторов производства. Описана роль и место производства в воспроизводительном процессе. Прибыль фермерских хозяйств определена основным критериальным признаком эффективности использования производственного потенциала фермерских хозяйств. Охарактеризована степень влияния параметров деятельности фермерских хозяйств на генерирование прибыли как источника воспроизводства производственного потенциала.

Ключевые слова: производственный потенциал, воспроизводство, фермерские хозяйства, факторы производства, прибыль.

ANNOTATION

The article studies the problems of reproduction of production potential of farming enterprises. The research argues the structure of production potential of farming enterprises in terms of production factors and describes importance and position of production in the reproduction process. Profit of farming enterprises is defined as the main criterion of efficiency of production potential use by farming enterprises. The article characterizes degree of the impact of parameters of farming enterprise performance on generating of the profit as the main sources of production potential.

Keywords: production potential, reproduction, farming enterprises, production factors, profit.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли ключові засади господарювання у ринкових умовах визначилися, формується новий тип ментальної моделі економічної поведінки. Водночас виразними є тенденції функціонування фермерських господарств, на яких покладається не лише відповідальність за продовольчу безпеку держави, підвищення соціальних стандартів на селі, а й створення конкурентних переваг у зовнішньоекономічному векторі розвитку економіки України. Проблематичність виявлення компонентів виробничого потенціалу фермерських господарств полягає в тому,

що всі його складники функціонують одночасно і у сукупності. Тому особливості формування, використання і відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств можуть бути виявлені тільки у їх сполученні. Актуалізація проблем відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств особливим способом зумовлена невеликими розмірами фермерських господарств порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем відтворення і раціонального використання виробничих ресурсів та потенціалу в аграрній сфері (зокрема, у фермерських господарствах) постійно перебуває в центрі уваги вчених-аграріїв. Значний внесок у розроблення цих проблем зробили В.В. Россоха [12], В.П. Горьовий [8], А.М. Артеменко [2], В.К. Збарський [9]. Ці вчені комплексно розглядають проблематику розвитку фермерства на основі використання його потенціалу.

О.В. Горшеніна чітко асоціює поняття виробничого потенціалу із чинниками виробництва. Так, вона зазначає, що виробничий потенціал – це накопичені чинники виробництва, що характеризують потенційні можливості виробництва, а також наявність визначальних видів ресурсів, необхідних для виробництва [7, с. 106].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження стосовно створення раціонального, оптимального за структурою, високотехнологічного виробничого потенціалу фермерських господарств проводилися недостатньо. Тому наявне наукове надбання у плані вивчення ролі та структури виробничого потенціалу великих господарюючих структур АПК слід переосмислити, переорієнтувати на менші масштаби, враховуючи специфіку організації діяльності, якщо говорити про фермерські господарства. Розбалансованість виробничих можливостей між окремими елементами виробничого потенціалу фермерського господарства приводить, як правило, до негативних наслідків. Тому для пошуку резервів відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств слід вивчити вплив різноманітних чинників на зміну показників виробничого потенціалу загалом та його складових компонентів. Найбільш об'єктивним методом дослідження

складових елементів виробничого потенціалу фермерських господарств слід вважати системний підхід, згідно з яким процес виробництва визначається як цілісна система з властивою їй специфічною природою, структурою, особливими закономірностями функціонування, інноваційного оновлення та розвитку [10, с. 13].

Формулювання цілей статті. Мета статті – в розрізі чинників виробництва, які покладені в основу структуризації виробничого потенціалу фермерських господарств, оцінити ступінь впливу факторів діяльності фермерських господарств на генерування прибутку як джерела відтворення виробничого потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання економічного відтворення базується на двох аксіомах: потреби суспільства безмежні; ресурси суспільства, необхідні для виробництва товарів і послуг, обмежені і рідкісні. З цього приводу А. Сміт вважав, що виникнення ринків є наслідком обмеженості економічних ресурсів, обмеженості виробничих можливостей людини і суспільства. Економічні ресурси і виробничі можливості людини обмежені відносно, якщо порівняти їх із безмежними потребами, які реалізуються через виробництво. А це в загальному вигляді зводиться до цілеспрямованої діяльності людей для задоволення своїх потреб, де взаємодіють основні фактори виробництва – праця, земля, капітал [13, с. 23].

Виробниче підприємство, зокрема і фермерське господарство, а точніше його потенціал, є сукупністю виробничих ресурсів, які знаходяться у діалектичному зв'язку та взаємозалежності і функціонують як єдине ціле. Ця агрегація має свої, об'єктивно притаманні лише їй як системі закономірності розвитку, від уміння застосування яких значною мірою залежить ефективність економіки, темпи і якість її зростання. Таке трактування суті потенціалу підприємства привело до застосування у економічній літературі поняття «виробничий потенціал підприємства» [3, с. 13].

Жоден із ресурсів не може реалізувати свій потенціал самостійно. Потенціал не є постійною величиною для того чи іншого ресурсу. За одних і тих самих значень і складу на різних чи одному підприємстві виробничий потенціал може бути різним. Він залежить від можливості кожної одиниці ресурсу, способу взаємозв'язку можливостей у виробничій системі, структури (складу і параметрів) продукції, що випускається. Виробничий потенціал підприємства підвищується в міру освоєння виробництвом якісно більш досконалих видів продукції, що пов'язано з НТП, вдосконаленням організації й управління виробництвом [3, с. 19].

Отже, якщо взяти до уваги, що виробничий потенціал розглядається як можливість фермерським господарством випускати конкурентоспроможну продукцію, то і складники виробничого потенціалу повинні характеризуватися певними функціональними можливостями. Звідси структурування виробничого потенціалу слід здійснювати, виходячи із сутності, особливостей та місії об'єкта дослідження. Враховуючи означені вище моменти, представимо змістові компоненти виробничого потенціалу фермерських господарств, які вбудовані в логічно смислову схему (рис. 1).

Можливості фермера обмежені і визначаються особистим капіталом та кредитоспроможністю власника. У кожній сфері діяльності фермерських господарств пріоритетне значення має людський капітал і управління ним. Людський потенціал фермерського господарства становить собою засіб знань, умінь, компетенцій, здоров'я і фізичної енергії фермера, членів його сім'ї та найманих працівників, що визначає здатність до праці, адаптації до змін у середовищі та можливості створення нових ідей.

Без сумніву, що можливості фермерського господарства розкриваються через кількісний та якісний склад ресурсів, їх оптимальну структуру й уміння раціонально використовувати територіальні особливості, природні умови, традиції, які склалися у виробничих



Рис. 1. Логічно смислова схема структури виробничого потенціалу фермерських господарств

Джерело: власна розробка автора

відносинах. З огляду на специфіку фермерських господарств, зокрема незначні розміри землекористування, як правило, вузьку спеціалізацію, слабку технічну забезпеченість, вважаємо за доцільне скорочення переліку елементів та спрощення загальної структури виробничого потенціалу внаслідок його переорієнтації відповідно до основних чинників виробництва у сільському господарстві, таких як земля, праця, капітал (рис. 2). На наш погляд, такий підхід є економічно обґрунтований та адекватний тим завданням, які ставляться перед фермерськими господарствами на сучасному етапі. Іншими словами, головним критерієм структуризації виробничого потенціалу фермерських господарств повинен бути критерій оптимальності, тобто структура повинна містити мінімальну кількість складників, які, в свою чергу, повинні повною мірою відображати сутність потенціалу підприємства [6, с. 108] і бути посилюючими об'єктами управління для фермера.

Отож, згідно з ресурсним підходом, виробничий потенціал фермерських господарств складається із комбінації чинників, які в певному причинно-наслідковому зв'язку визначають обсяги виробництва продукції, ефективність виробництва, суму доходу та можливість їх нагромадження.

Ретроспектива наукових поглядів вказує на те, що більшість науковців у визначеннях потенціалу, зокрема і виробничого, використовують слова «можливість», «здатність», «відтворювати», можливо, маючи на увазі, що термін «виробничий потенціал» чи «виробничий потенціал підприємства» стосується також і майбутнього. Згідно з довідниковою літературою відтворювати означає: 1) створювати, виробляти знову те саме; повторювати, відновляти; 2) передавати що-небудь з максимальною точністю» [1]. Тобто повторюваність передбачає дії відновлення у майбутньому. Стосовно виробничого потенціалу фермерських

господарств його відтворення – це однозначно планування, прогнозування чи формування стратегії розвитку.

Становлення фермерських господарств та забезпечення їх прибуткового господарювання передбачає процеси формування, використання і розвитку виробничого потенціалу. На сучасному етапі функціонування фермерські господарства мають все ще незначний вплив на ринок і галузь, здебільшого виступають суб'єктом простої комбінації чинників виробництва та ресурсів. Проте для суспільства фермерство являє собою осередок, в якому здійснюється виробництво благ через координацію діяльності фермерів щодо залучення до процесу виробництва сукупності можливостей та ресурсів відповідно до переліку чинників виробництва. Прагнення отримувати максимально можливий прибуток в умовах жорсткої обмеженості ресурсів спонукає науковий пошук до переформатування структури наявного виробничого потенціалу фермерських господарств, переоцінки можливостей, виявлення додаткових резервів підвищення конкурентоспроможності продукції, послуг та прибутковості всієї діяльності фермерських господарств. Такий підхід зумовлений тим, що ефективність використання виробничого потенціалу фермерських господарств значною мірою впливає на стан розвитку села і сільських територій. Як наслідок, це привертає увагу до відтворювальних процесів виробничого потенціалу фермерських господарств, які спрямовані на забезпечення нарощування цього виду потенціалу з метою забезпечення фермерським господарствам конкурентної позиції на ринку продовольства, товарів та послуг.

Наявність відмінних поглядів на зміст терміна «виробничий потенціал» є результатом неоднакових форм прояву цієї категорії, що особливо характерно для господарських структур різних форм власності, різної спеціаліза-

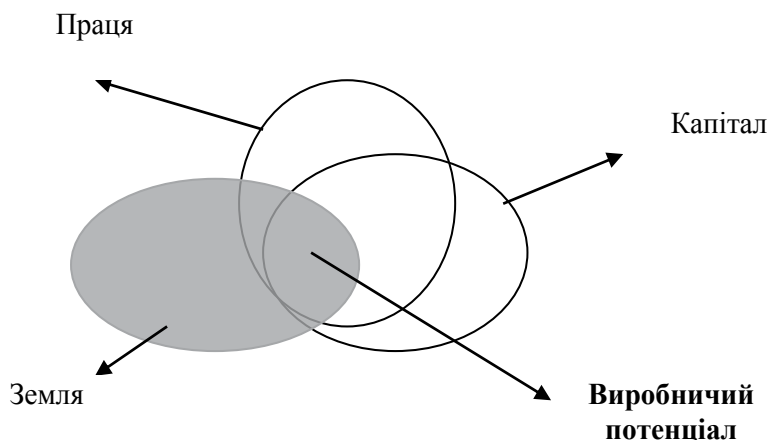


Рис. 2. Сфера формування виробничого потенціалу фермерських господарств

Джерело: власна розробка автора

ції, розмірів тощо. Проте спільною поняттєутворюючою ознакою цього терміну є свідчення про наявність прихованих, ще не виявлених можливостей у забезпеченні виробничої та комерційної функції фермерського господарства. Через те не слід ототожнювати ресурсний потенціал із виробничим потенціалом фермерів. Звичайно, ресурси є окремими елементами виробничого потенціалу, знаходяться у розпорядженні виробничої системи, слугують забезпеченню процесу виробництва, використовуються для досягнення поставлених цілей. Але вони можуть існувати незалежно від суб'єктів економічної діяльності і не бути чинниками виробництва. Натомість виробничий потенціал невід'ємний від фермерських господарств і їх виробничого процесу, являє собою сформовану комбінацію ресурсів і в процесі реалізації свого функціонального призначення визначає отримання установлених результатів за визначених витрат. Тобто для забезпечення функціональності виробничого потенціалу необхідна наявність певної рушійної сили, якою можуть бути відповідні компетенції, організаційно-управлінські нововведення, управлінська і кадрова культура, підприємницька ініціатива, оперативне реагування на зміни кон'юнктури ринку. Попередні дослідження дають підстави стверджувати, що окремими підсилюючими елементами системи виробничого потенціалу, які є компонентом капіталу і можуть сприяти інтенсифікації діяльності фермерських господарств, доцільно визнавати нематеріальні активи, технології, інновації, ноу-хау тощо [1, с. 58–59]. Поряд із цим фінансові ресурси є допоміжним чинником, який характеризує можливість виробничого потенціалу до стійкого функціонування чи розвитку.

Досвід діяльності більшості фермерських господарств дає підстави констатувати, що в умовах обмеженої кількості матеріальних та грошових ресурсів основною метою їхньої діяльності є не отримання надприбутків, а здійснення певних витрат, що будуть відшкодовані. За таких обставин з метою забезпечення конкурентоспроможності та підвищення ефективності функціонування фермерських господарств необхідно якісно розвивати матеріально-технічні, структурно-функціональні, соціально-грудові та інші елементи виробничого потенціалу фермерських господарств. Пов'язано це здебільшого із тим, що фермер новий виробничий цикл починає у зоні критичного ризику, коли кількісні чинники переважають якісні та існує дефіцит оборотних засобів. У цей час весь наявний виробничий потенціал фермерського господарства не може забезпечити реальний прибуток через процес виробництва та реалізацію сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство є особливо складною і дуже диференційованою діяльністю. Типовий фермер, навіть який веде малу сімейну ферму, виступає одночасно й інвестором, і управлінцем,

і працівником у своєму господарстві. У широкому розумінні виробнича активність фермерських господарств охоплює всі цілі, пов'язані з виробництвом продукції рослинництва і тваринництва, а також отримання найбільшого доходу найефективнішим способом. Щоб цього досягти, фермер змушений мати певні навички, знати основи управління, економіки, фінансового аналізу, агрономії, зоотехніки, сучасної рослинної інженерії, організації і функціонування обслуговуючих фірм та їх впливу на діяльність господарства, правові засади сільськогосподарської діяльності, а також основи маркетингу. Фермер змушений поводитися найбільш ефективним способом і оцінювати результати своєї діяльності, а у зв'язку з цим так змінювати свою поведінку і рішення, щоб результати його діяльності були ще кращими. З цього приводу виробничий потенціал ми можемо вбачати в контексті сукупності прихованих внутрішніх чинників росту конкурентоспроможності фермерських господарств на основі їх синергії та конвергенції [11, с. 94].

У загальному вигляді виробничий потенціал фермерських господарств можна визначити як сукупність певних механізмів, способів і методів трансформації наявних ресурсів у кінцеві виробничі продукти [4, с. 11]. Основним результатом функціонування виробничого потенціалу є виробництво продукції та надання послуг. Відповідно до сучасної концепції маркетингу виробничий потенціал фермерських господарств повинен характеризувати не тільки виробничі, а й інтегральні можливості фермерських господарств у напрямі максимального задоволення потреб споживачів, раціонального використання природних та виробничих ресурсів. Насправді ефективність використання наявного виробничого потенціалу фермерського господарства формується під впливом великої кількості чинників і умов виробництва. Характер і ступінь впливу кожного з них суттєво різняться між собою. Більшість чинників безпосередньо впливає не на виробничий потенціал фермерського господарства, а на його окремі складники – виробництво, фінанси, персонал, інновації, маркетинг, менеджмент, до того ж не через звичайну інтеграцію результатів за кожним елементом, а з урахуванням гармонійного і збалансованого їх розвитку. Виходячи з цього, головною критеріальною ознакою ефективності використання виробничого потенціалу фермерських господарств можна вважати прибуток. З огляду на це, застосовуючи інструментарій кореляційного аналізу, оцінимо ступінь впливу факторів діяльності фермерських господарств, які забезпечують генерування прибутку як джерела відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств (рис. 3). В межах предмета дослідження перелік факторів впливу на формування прибутку визначений у розрізі основоположних елементів виробничого потенціалу

безпеку держави, скільки соціальну захищеність селянства.

Висока результативність малих форм господарювання на селі є запорукою перспективності фермерства навіть не в сенсі прибутковості, а в орієнтації на довготривалу діяльність цього виду агробізнесу. Розвиток сімейного фермерства за принципом безперервності діяльності зніме соціальну напругу на селі, буде мати позитивний вплив на зменшення трудової міграції, покращить соціальні стандарти на селі. Аргументом цього є досить тісна залежність між оплатою праці одного найманого працівника фермерського господарства та кількістю працівників і часткою найманих у загальній кількості працівників фермерського господарства – 0,84 і 0,97 відповідно. Звернемо увагу на ще один важливий момент. Представлена модель демонструє, що прибуток одного фермерського господарства на 91% залежить від розміру інвестицій, що вкладені в капітал цього фермерського господарства. Разом із тим капітальні інвестиції на 1 фермерське господарство не мають суттєвого впливу на рівень рентабельності фермерських господарств (0,49). Тут спостерігається ситуація, коли у групах дрібних фермерських господарств (від 5 до 50 га ріллі) на фоні незначних сум капітальних інвестицій порівняно із групами більших за площею ріллі господарств складається вищий рівень рентабельності. Очевидно, що ефективність діяльності фермерських господарств визначається впливом не лише чинників, які можуть бути виражені у грошовому вимірнику, а й інших, зокрема підприємницької ініціативи самого фермера, якості ґрунтів, сезонності виробництва тощо. Хоча тут можемо говорити і про забезпечення технологічного процесу у рослинництві і тваринництві зношеною технікою, і про надмірне застосування в окремих технологічних операціях ручної праці. Разом із тим вважаємо, що малі масштаби діяльності дрібних фермерських господарств можуть бути ознакою потенціалу, який першочергово проявляється у мінімізації ризиків. Грамотний менеджмент, налагодження інфраструктури та ланцюгів збуту можуть бути фундаментальним чинником у підвищенні ефективності діяльності таких фермерських господарств.

Технічне оснащення відіграє вагомий роль у процесі праці і виробництва у фермерських господарствах, зокрема, дозволяє підвищити продуктивність праці, зробити її менш обтяжливою для працівників, а також значно покращити якісні параметри її виконання. Окупність інвестицій у технічне забезпечення фермерських господарств під час використання цієї техніки лише у фермерському господарстві, маючи на увазі особливо високий рівень постійних витрат, перевищує термін їх раціонального використання. У фермерських господарствах річне використання техніки досить

низьке стосовно її потенціалу. Особливо що стосується тракторів, комбайнів та спеціальної техніки.

Таким чином, ступінь та тип відтворення виробничого потенціалу фермерського господарства визначається можливостями, якими володіють не лише чинники виробництва, а й окремі функціональні елементи виробничого потенціалу. Слід зауважити, що жоден з елементів будь-якої системи не може самостійно реалізувати свій потенціал. Винятково внаслідок взаємодії всіх компонентів системи досягається ефект синергії, і фермерське господарство отримує нові властивості і можливості, яких в абсолюті не має жоден окремий елемент його виробничого потенціалу. Становленню, розвитку і відтворенню виробничого потенціалу фермерських господарств в умовах сьогодення притаманні особливі риси і закономірності. Відкритість державних інститутів та активна позиція фермерських господарств дають останнім змогу у межах масштабів державних субвенцій формувати свій виробничий потенціал, тобто купувати у свої господарства техніку, інвентар і устаткування. Частина фермерських господарств, які приймають участь у державних програмах підтримки розвитку фермерства, для відтворення виробничого потенціалу використовують засоби з державного і обласного бюджетів, банківські пільгові кредити, власні гроші. Водночас бюджетних коштів виділяється недостатньо, а процедура їх здобуття ускладнюється зайвою регламентацією і тяганиною. Кредитування, навіть і пільгове, є вельми обтяжливим для фермерів, особливо з погляду терміну повернення. Тому самофінансування і надалі залишається основним способом придбання техніки.

Висновки. Відтворювальний процес виробничого потенціалу формується в результаті взаємодії багатьох складників. Динаміка накопичуваних компонентів виробничого потенціалу формується у результаті сукупного введення нових елементів, тривалості їх перебування у системі та вибуття старих. Більшість фермерських господарств є досить малими за розмірами. З економічного погляду не виправдано, а з практичного – неможливо забезпечити всі фермерські господарства сучасними засобами механізації.

Відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств – це комплекс дій, спрямований не лише на розширення потенціалу у матеріальному і фізичному прояві, а й (і це є ключовою ціллю фермерського господарства) на досягнення певного рівня конкурентоспроможності.

Вирішити проблему обмеженості складників виробничого потенціалу фермерських господарств допомагає така закономірність: якщо компоненти виробничого потенціалу не можна збільшити абсолютно, то необхідно змінювати співвідношення їх використання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Академічний тлумачний словник української мови URL: <http://sum.in.ua/s/vidtvorjувatj>
2. Артеменко А.М. Організаційно-економічні основи розвитку фермерських господарств : монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2008. 272 с.
3. Артюшок В.С., Артюшок К.А. Виробничий потенціал у стратегічному розвитку лісгосподарського підприємства: монографія. Рівне : видавець О. Зень, 2012. 224 с.
4. Гнатишин Л. Б. Конкурентоспроможність фермерських господарств у системі відтворення їх виробничого потенціалу. Аграрна економіка. 2011. т. 4, № 1–4. С. 9–16.
5. Гнатишин Л. Б. Особливості конкурентоспроможності потенціалу фермерських господарств. Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК. 2011. № 18 (1). С. 56–62.
6. Горбань В.Б. Побудова оптимальної структури економічного потенціалу підприємства. Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. 2008. Вип. 1 (9). С. 107–114.
7. Горшенина Е.В. Реализация сравнительных преимуществ природно-ресурсного и производственного потенциала региона-субъекта РФ. Экономические исследования. 2011. № 7. С. 104–119.
8. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 540 с.
9. Збарський В.К., Горьовий В.П., Артеменко А.М. Ефективність функціонування фермерських господарств: навч. посіб. К.: ННЦ ІАЕ, 2008. 450 с.
10. Луців О. Виробничий потенціал регіону: інноваційний вимір: монографія. Львів. 2008. 242 с.
11. Мищенко А.А. Ресурсный потенциал организационной культуры как точка роста предприятия. Экономика и современный менеджмент: теория и практика: сборник статей по материалам LXIII-LXIV междунар. науч.-практ. конф. № 7-8(60). Новосибирск: СибАК, 2016. С. 93–97.
12. Россоха В. В. Формування і розвиток виробничого потенціалу аграрних підприємств: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2009. 444 с.
13. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. М.: Наука, 1993. 129 с.